

győződése szerint nem alkalmas kerete a probléma láthatóvá tételének, mert téves szembeállításra alapszik — nagyon kevés olyan szöveg létezik a világirodalomban, melynek a befogadás során ne képződne meg, úgymond, antropológiai szükségyszerűségként a valóságvonatkozása. Az areferencialitásra jellemző az, hogy nagy mértékben nyelvi referenciákkal dolgozik a mű, de az önmaga textualitására vagy egy másik szövegre vonatkozás nem zárja, nem zárhatja ki azt, hogy a dologi referencia is jelen legyen az értelmezés során. A referencialitás nem a fikcionalitással áll szemben, mert minden esetben a fikciós mű az, amely különféle (poétikai, retorikai stb.) eljárások során lehetővé teszi a referencializálást, a vonatkoztatást vagy egy másik nyelvi (vagy egyéb médiumban létező) produktumra, avagy a világunkra és a társadalomra, amelynek működésmódja és értelmezhetősége nem független a (nyelvi vagy egyéb minőségű) közvetítőrendszertől. A valóság, az identitás nyelv általi hozzáférhetőségének és létesülésének koncepciója ugyanakkor még az ún. „szövegirodalom” esetében is a legkritikább esetben jelenti azt, hogy az adott mű ne érdeklődne a valóság, a társadalmi milió, az ember iránt,

hogy e szempontú kérdésfeltevéseink a szöveg olvasásakor célt tévesztenének és megválaszolatlanul maradnak.

Nem véletlen, hogy a harmadik, antropológiai posztmodern jellemzésekor Németh Zoltán döntő mértékben nem poétikai és retorikai, hanem tematikus és ideológiai elkülönítésekkel tud élni, ilyenformán kétségessé teszi azt, hogy korszakretorikai értelemben beszélhetünk-e leváló projektumról. „A harmadik vagy antropológiai posztmodern az irodalomelmélet »kulturális fordulat«-ához köthető egyrészt, másrészt a hatalom kérdésköre izgatja, a »másik«, illetve a másság természete, a marginális nézőpontok megjelenítése, felszínre hozása, a politikai természetű kérdésfelvetések, a mainstream-ellenes attitűd.” (35) E ponton érdemes megemlíteni azt, hogy a kapcsolódó, „kontextuális”-ként jellemzett irányzatok (posztkolonializmus, kulturális antropológia, feminizmus, etikai kritika stb.) nem feltétlenül módszertanukban, hanem politikusságukban és kérdésfeltevéseikben térnek el például a dekonstrukciótól — Bényei Tamás egyik jellemzése szerint ezek az irányvonalak „azt vizsgálják, hogy egy adott szöveg milyen módon nem azt mondja, amit mond, hogy egy szöveg ideológiai, retorikai vagy figuratív nyelvi elrendeződése milyen módon mond ellent annak, amit a szöveg mond vagy mondani kíván.” Ez afféle „szimptomatikus olvasás”, „alkalmazott dekonstrukció”: „a szövegben lévő töréseket, csendeket, elhallgatásokat olvassák, s azt figyelik, mi az, amit a szöveg el akar titkolni. [...] [A]miről ekképpen mégis mindig beszél, az nem más, mint a Történelem, a Tudatalatti vagy a nemek, fajok, népek közötti különbség.”⁵ Mindez jelentheti azt, hogy az antropológiai posztmodern irányzatba sorolt művek poétikai, filozófiai szempontból vagy kapcsolódnak a hagyományosan posztmodernnek nevezett irányvonalhoz (bármilyen legyen is az...), vagy sem (ez esetben másik irányzathoz állnak közelebb nyelvi felépítés szempontjából) — ami összekapcsolja őket, az egy sajátos tematikus és ideológiai, politikai irányvonal, szociális érdeklődés, tulajdonképpen a nyelvfelfogástól majdnem (de persze mégsem teljesen) függetlenül:

A harmadik posztmodern élesen hatalomellenes, gyakran nyíltan politikaiként viselkedik, a patriarchális, totalizáló, asszimilációs, homogenizáló és globalizáló tendenciák ellen emel szót a sokszínűség és az eltérő tradíciók megőrzése céljából. [...] A harmadik posztmodernbe sorolható a nyolcvanas-kilencvenes évek formai játékait felváltó, autobiográfiai meghatározottságú vallomásirodalom, s figyelmet érdemel a valóság problematikájának hangsúlyos megjelenése, amely az identitás és a szubjektum visszatérése nyomán az addig elhanyagolt társadalmi kérdések mentén értelmezhetők. [...] Az előbbiekkal kapcsolatban feltétlenül említést érdemelnek azok a szövegek, amelyek a szexuális vagy etnikai identitásproblémákat vizik színre, illetve a marginalizált kollektív és egyéni idenitásproblémákat és stratégiákat jelenítik meg (a posztmodern feminista, leszbikus és gay irodalom). Főként azokra a hagyományosan marginalizált identitásokra utalhatunk, amelyek nem feleltethetők meg a „fehér, középosztálybeli, keresztény, heteroszexuális férfi” identitásának, illetve bármilyen módon valamiféle kisebbségi, háttérbe szorított tapasztalatnak adnak teret. (NZ, 35–37)

⁵ BÉNYEI Tamás: *Posztmodern utak a prózában és a kritikában* = TAKÁTS József: *Talált tárgy — Beszélgetések*, Alexandra, Pécs, 2004, 33–34.

Jellegzetes példa, hogy Térey János, bár Németh szerint olyan identitásköltészetet hozott létre, amely méltó versenytársa lehet a második posztmodern ironikus-nyelvjátékos irányvonalának, csak azért különül el e harmadik posztmodernről, mert „nem az alárendelt, marginalizált identitásnak ad hangot, hanem az agresszív férhidentitása jelenik meg benne” (37–38). Még csak nem is arról van szó tehát, hogy nem tematizálja az adott problémakört (a *Négerbaba* című vers például kétségkívül ezt teszi), hanem politikailag sem nem korrekt, sem nem szolidáris... És mi a helyzet az areferenciális posztmodernbe sorolt *Fuهارosok*kal (28), amely az elnyomott, alárendelt helyzetben lévők perspektíváját mutatja föl, bár teszi ezt rafináltan, rengeteg szövegidézet-tel, kevésbé didaktikus módon? A helyenként túlzottan merevnek tetsző kategorizálás egyik veszélyét nem sikerül elkerülnie a kötetnek, ti. hogy gyakran érezzük úgy, hogy fontosabb az adott mű elhelyezése, mint értelmezése és differenciált megértése, illetve hogy a kategorizáláson túl viszonylag kevés mondandóval szolgál a szerző az adott témakörrel (ez a helyzet például a posztmodern halálköltészet esetében) — amikor nem a stratégiai szempont kerül előtérbe, olyankor hatványozottan hasznossá válik (az egyébként is információdús) munka.

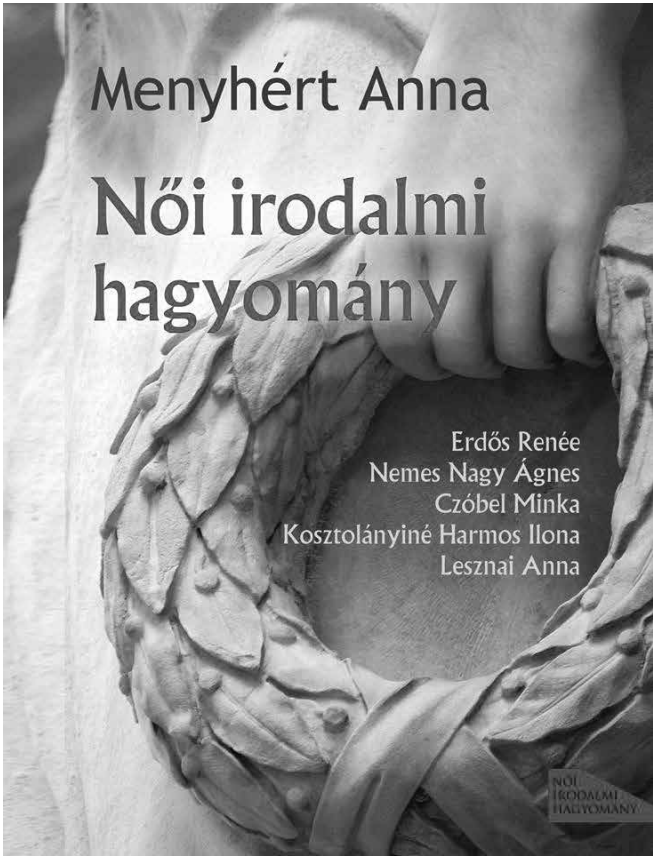
S most válaszolnék arra a kérdésre, hogy mégis mi az, amit jobban megérthetünk Németh Zoltán vállalkozása által, s mi a voltaképpeni tétje koncepciójának. A tét kétségkívül az, hogy sikerül-e fölhívni a figyelmet arra, hogy a fiatal irodalom újabb generációja jól érzékelhetően nagyon másképpen ír, lát, komponál, problematizál, választ hagyományt (és így tovább), mint a prózaforulat és az új szenzibilitás írói és költői, a posztmodern líra és próza legerőteljesebb képviselői. Balázs Imre József és Németh Zoltán mindketten felismerték ezt a jelenséget (nem lehet véletlen, hogy kiváló költők is egyben), és annyira fontosnak tartották, hogy könyvet szerkesztettek a kérdés köré. A kötetek problémafelvetéseiben sok a hasonlóság, a válaszkísérletek mégis eltérőek. Jelen írásban közel sem volt módom ki-merítően tárgyalni a két, rendkívül gondolatgazdag könyv jelentős részét, amennyiben a központi problémára igyekeztem koncentrálni. Mind a Balázs Imre József kötetében összegyűjtött tanulmányokból (Térey János, Varró Dániel kapcsán) és kritikákból, mind Németh Zoltán könyvének specifikus, a három posztmodern stratégiát árnyaló és különböző aspektusokból feldolgozó fejezeteiből (maszklíra, halálköltészet, nonszensz, műfordítások, utazási irodalom, női irodalom) sokat tanultam, és mindegyikhez volna még mit hozzáfűzni — de ezt későbbi írásokra hagyom. A kortárs irodalommal foglalkozók számára mindkét kiadvány kötelező olvasmány, amelyekkel öröm vitába bocsátkozni.

A nagy Csilla hagyomány neme

(Menyhért Anna: *Női irodalmi hagyomány. Napvilág, 2013; Borgos Anna: *Nemek között. Nőtörténet, szexualitás-történet. Noran Libro, 2013)**

Menyhért Anna és Borgos Anna könyvheti könyvei műfajilag és témaválasztás tekintetében is eltérnek egymástól. Míg a *Női irodalmi hagyomány* című nagy ívű monográfia nem kevesebbre vállalkozik, mint konvencionális irodalomszemléletünk, az irodalomról alkotott definícióink felforgatására egy komplexebb szempontrendszerű, a női írók szövegeit is legitimáló történetiség és kánonképzés jegyében, addig a *Nemek között. Nőtörténet, szexualitástörténet* olyan tanulmányok, kritikák, recenziók gyűjteménye, amelyek a nőiség és általában a nemiség néhány társadalmi, pszichológiai, biológiai, orvosi, sőt az alkotásban megnyilvánuló vetületét, valamint az ebből adódó dilemmákat, konfliktusokat, (identitás)válságot igyekeznek bemutatni. A két kötetet az eltérő fókusz ellenére mégis egymás mellé helyezi a „női” (hagyomány illetve történet) fogalmának címbeli alkalmazása. Közvetve mindkét esetben kérdés, hogy milyen fogalmi és diszkurzív keretek mentén értelmezhető a „nő”, a „nőiség”. Menyhért és Borgos kutatói attitűdjére egyaránt jellemző a speciálisan női tapasztalatok, kulturális kódok előfeltételezése, és egy olyan értelmezői stratégia működtetése, amely kiemelten reflektál a (biológiai és/vagy társadalmi) „nem” jelentőségére. Ezt leszámítva azonban a két kötetre egészen eltérő kérdésfelvetések, hangsúlyok, tételek, következtetések és módszertan jellemző.

Menyhért Anna hiánypótló, bizonyos értelemben felforgató monográfiájának kiindulópontja az, hogy az irodalmi hagyománynak (amely nemcsak az irodalomtudomány, hanem az oktatás, az általános műveltség alapja is) nem része a női irodalom. A legnagyobb írókat és költőket felsorakoztató tablókon, a tankönyvek, ismeretterjesztő kiadványok tartalomjegyzékében csak elvétve találjuk meg azokat a női szerzőket, akik a különböző időszakokban a férfiakkal azonos periodikákban, kiadókknál publikáltak, kvázi ugyanannak az irodalmi életnek a részesei voltak. „A 20. századi magyar irodalom női hagyománya a klasszikushivatalos kánonok szempontjából néma; az irodalmi nyelvek és

kánonok sokszínű palettáján elmosódott, alig látható, így — paradox módon — főként hiányában érzékelhető. Ez a rejtett és rejtőző, de bűvópatakok módjára létező hagyomány azonban a 20. századi női írók műveiből megrajzolható” (20) — olvashatjuk a bevezetőben. Az irodalomtörténet tehát megfelelt a nők-ről, ez azonban Menyhért szerint nem elsősorban és közvetlenül esztétikai okokra vezethető vissza, hanem arra a tényre, hogy meglévő esztétikai érzékenységünket, irodalomszemléletünket (és annak 19. századtól kezdődő történetiségét) voltaképp bizonyos típusú irodalomfogalmak, olvasásmódok határozzák meg, amelyek nyilvánvalóan társadalmi konstrukciók.¹ Ez egyben azt is jelenti, hogy az irodalom fogalma nemcsak megnevezésre, hanem elfedésre is alkalmas: amit nem ismerünk fel irodalomként, az nem fogja alakítani irodalomszemléletünket, nem lesz része hagyományainknak. Menyhért szerint a női irodalmi hagyomány azért nem része az általánosan irodalomtörténetnek nevezett folytonosságnak, hagyományozódásnak, mert nem alakult ki a fogékonyságunk, nem tanultuk, örököltük meg, hogy irodalomként tekinthessünk rá.

Menyhért Anna tehát egészen új, termékeny módon közelít a női irodalom kanonizálhatóságának kérdéséhez. A női írók teljesítményét nem a jól ismert és elismert szövegalkotási stratégiák, stílusirányzatok és az ezekhez kötődő elfogadott beszéd-módok szűrőjén keresztül igyekszik értékelni; a női alkotások

irodalmi jelentőségét nem a korabeli kanonizált (férfi) szövegekhez való hasonlóságban méri. A könyv tulajdonképpen azt javasolja, módosítsuk a kérdésfeltevést, helyezzük át a fókuszot magára a női szövegalkotásra, ezáltal bíráljuk felül, vagy legalábbis tágítsuk a modern irodalmiság fogalmát. Ezt öt női szerző (Erdős Renée, Nemes Nagy Ágnes, Czóbel Minka, Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona, Lesznai Anna) életművének újraolvasásával hajtja végre, célja a kialakult sémák, előítéletek felszámolása. Minden fejezet azt vizsgálja, milyen okokra vezethető vissza a szerzők, szövegek kánonból való kiszorulása, illetve hogy milyen módon vannak jelen ezek az alkotók a kortárs irodalmi emlékezetben, jelen vannak-e. Továbbá minden fejezet megoldást kínál arra is, hogyan közelítsük meg a női irodalmi hagyományt létrehozó műveket, milyen kérdést kell feltennünk ahhoz, hogy az irodalom és az irodalmi hagyomány részévé válhasson az adott életmű.

Menyhért szövegközpontú, a recepcióval is számot vető, pontos értelmezések és világos érvelés eredményeként jut arra a következtetésre, hogy Czóbel Minka esetében a szerző figurájának mitologizálása függeszti fel a szövegek interpretációjának és esztétikai értékelésének igényét. Fontos megfigyelés, hogy Nemes Nagy Ágnes költészetének befogadásában máig a szelekció érvényesül, hiszen a posztumusz kiadott, a női irodalmi hagyományba illeszthető versek háttérbe szorulnak a tárgyias szövegekkel szemben. Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona hangsúlyozottan női témákat női szemszögből tematizáló művei részben a társadalmi szerep („az író feleség” és az „írófeleség”) ambivalenciái, részben a műfajiság (az önéletrajzi műfajok marginalitása) miatt hullottak ki a kánonból. A Lesznai Anna-szövegek értő olvasása, a megismerésükre való szándék a muzealizálás, a kultuszképzés eltávolító, korlátozó jellege miatt szorult háttérbe. Számomra a legizgalmasabb és továbbgondolásra alkalmas szempont azonban Erdős Renée dekanonizálódása: az általa megteremtett modern líranyelv Ady révén, (a férfi költő) közvetítésével lett része az irodalmi tudatunknak, és ennek a sajátos hagyományozódásnak nemcsak biográfiai, hanem intézményes, társadalmi okai is vannak.

Menyhért Anna azonban nem csak a primer szépirodalmi szövegek elemzésével értelmezi újra a női írás fogalmát. A monográfia maga is stílbravúr, explicit példája, kísérlete a női tudományos szövegnek, amennyiben magán viseli azokat a sajátosságokat, amelyekkel a női írást szokás jellemezni. Az irodalomtörténeti és -elméleti szempontokat együttesen érvényesítő

¹ Vö.: „Szüntelenül (de legalább a 19. század óta, ami már önmagában is jelez valamit) a művek, az iskolák, a mozgalmak, a szerzők történetét írják, de még soha nem írták meg az irodalmi tény történetét.” Roland BARTHES: *Válogatott írások*, Európa, Budapest, 1976, 199. És: „A fogalmak történeti létrejötte nem azt jelenti, hogy nincs visszamenőleges érvényük. Más kérdés az, hogy vajon az a jelenség, amelyre egy történetileg létrejött fogalom vonatkozik, létezett-e korábban. Vagy éppen azért nem alkottak róla fogalmat, mert nem létezett — mert alkotóelemei nem kellő arányban vagy alakzatban jelentek meg ahhoz, hogy fogalmat alkothassanak róla az ilyen tárgyakra érzékeny elmék?” SZILÁGYI JUDIT: *Az irodalomfogalmak rendszere*, Akadémiai, Budapest, 1993, 50.

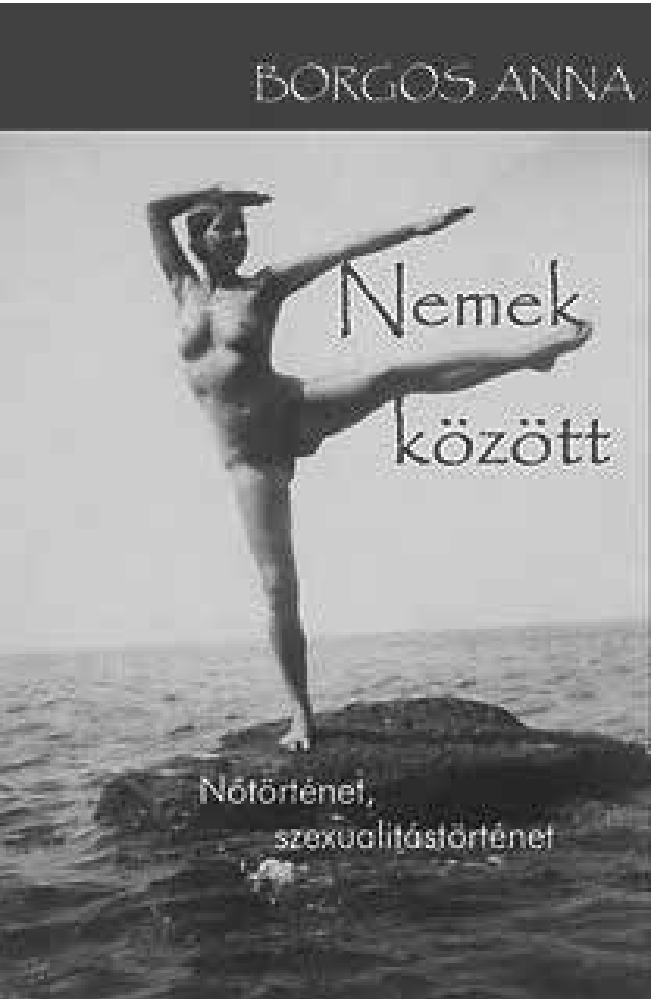
szövegelemzések számára ugyanis nemcsak az öt női író biográfiai adatai, a gazdagon felvonultatott kultúrtörténeti adalékok adnak keretet, hanem a róluk író „női irodalomtörténész” személyes motivációiról, a kutatáshoz való viszonyáról, az azt elősegítő és visszavetítő eseményekről is értesülünk. A „személyes olvasás”, amelyet Menyhért Anna már az előző tanulmánykötetében² is előrevetített, a személyes hagyomány feltárásának eszköze:

A felejtés hagyományának ellenpontja a személyes olvasás lehet. Akkor beszélhetek ezekről a női írókról, ha megmutatom magamat: azt, ahogyan őket láttam, azt, ahogyan általuk formálódtam. Látom magamat az ő tükrükben, és őket az enyémben. Ez a megközelítés jogosíthat fel arra, hogy egy olyan hagyomány korábbi pontjaira illeszsem be őket, amelynek végpontjára magamat képzelem. (29)

A Klopfer Judit által kiválóan szerkesztett, filológiai pontos, kettős névmutatóval rendelkező monográfia kézikönyvként is használható, de a műfaj megújításának is tekinthető. A kötet ugyanis „az esszé, az irodalomtudományi tanulmány és a tudományos ismeretterjesztés elemeit ötvözi” (27), amely egyrészt alkalmas a női szövegformálás létjogosultságának demonstrálására, másrészt lehetőséget ad arra is, hogy a szerző az irodalmi hagyomány *tényleges* létmódjáról, azaz a kulturális intézményrendszer (mindenekelőtt az írói hagyatékokat őrző vidéki múzeumok) működésképtelenségéről, dilettantizmusáról, a kutatást ellehetetlenítő anyagi és szakmai hiányosságokról is beszámoljon.

Menyhért Anna könyve véleményem szerint azáltal haladja meg jelentős mértékben a hasonló tematikájú hazai összefoglalásokat, hogy bár günykritikai megközelítésmód jellemzi, a női irodalom problémáját nem egy elszigetelt hagyományként látta, hanem az irodalmi folyamatok dinamizmusában értelmezi. Elveti a női irodalom perifériakusságára, elkülönültségére irányuló elképzelést, azonban nem is a meglévő hagyomány „réseibe” igyekszik beírni — alárendelve a férfi szempontrendszernek — a nőírók történetét. Egy differenciáltabb irodalomfogalom jegyében vet számot az elfelejtett, kánonból kihullott életművekkel, azok recepciójával, a recepció hiányával: a könyv eredménye (amely az irodalomtudományt „egészében” érinti), hogy létezik olyan releváns olvasásmód, amely a női irodalmi hagyományt irodalmunk olyan vonulataként mutatja be, amely dinamikus, történeti viszonyban van a fennálló kánonnal, negatív értelemben szervesen kapcsolódik annak minden fejleményéhez. Menyhért Anna új könyve tehát nemcsak a feminista irodalomtudomány számára kínál egy új alternatívát, hanem (irányzatoktól, iskoláktól függetlenül) hozzásegít egy komplexebb modernitáskép felfedezéséhez is.

Borgos Anna új kötetében tíz év „nőtörténeti” és „szexualitástörténeti” írásait gyűjtötte össze. A kötet szövegei nemcsak tematikus értelemben mutatnak sokféleséget, hanem az értelmezések szempontrendszere is egyszerre több tudományág (mindenekelőtt az irodalomtudomány, a pszichológia, a szoci-

ológia, a *Gender Studies*) kérdésfeltevéseit és módszereit integrálja. Az első, *Tünetek és történetek* című fejezet (a Madzsarné Jászi Alice portréját bemutató és a hisztéria huszadik század eleji értelmezésével foglalkozó írás kivételével) női írók alkotásait, nők életrajzi szövegeit veti alá irodalomtörténeti, pszichológiai és genderszpontokat együttesen alkalmazó elemzésnek: ez a fejezet jól érzékelhetően illeszkedik a szerző két korábbi kötetének³ eredményeihez, nagyrészt a női irodalom és a nő társadalmi szerepvállalásának kérdéséhez szól hozzá. A második fejezet (*Határátlépő kapcsolatok*) a nemi identitás kérdéskörén belül a szexuális orientáció határsértéseire (pontosabban a mindenkor társadalmi normák szempontjából határsértésként érzékelt jelenségekre) fókuszál, jelentősége pedig abban áll, hogy a szerző jó érzékkel talál rá olyan elméleti problémákra, amelyek vizsgálata aktuális társadalmi, sőt társadalompolitikai vonatkozással is bír. A kötet végén kritikák, recenziók szerepelnek olyan könyvekről,

² MENYHÉRT ANNA: *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*, Anonymus, Budapest, 2008, 11–60.

³ BORGOS ANNA: *Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*, Noran, Budapest, 2007; BORGOS ANNA – SZILÁGYI JUDIT: *Nőírók és írónők. Irodalmi és női szerepek a Nyugatban*, Noran, Budapest, 2011.

amelyek valamilyen szempontból a nőiség és nemiség kérdéséhez szólnak hozzá: az írások ebben a formában, egymás mellé helyezve a nőiség értelmezésének, megközelítésmódjának különböző kortárs megoldásait kaleidoszkópszerűen mutatják fel.

Bár csak a második fejezet címe hívja fel a figyelmet a határátlépés motívumára, véleményem szerint a kötetnek majdnem minden írása valamiképp a határhelyzetekre fókuszál. A problémaorientált írások többnyire az identitás dinamizmusát térképezik fel, amely explicit módon jelenik meg a biológiai és a társadalmi nem feszültségét, értelmezési lehetőségét, az öntelmező fogalmak működésmódját tematizáló szövegekben. Ilyen a hisztéria és a biológiai nem (a nőiség) századfordulás értelmezését bemutató, alapos filológiai munkát feltételező tanulmány. Borgos rendkívül érzékenyen fogalmazza meg a devianciával és a nőiséggel szemben érzett ambivalens érzések és értelmezések összefonódását, ezáltal az orvostudomány állapotán túl a társadalmi tabuk és reflexek jelenlétére is rámutat:

A nőiség, a hisztéria és a (szexuálisan vagy társadalmilag) deviáns, rebellis női test képe a huszadik század elején szoros kapcsolatban állt egymással a laikus és a tudományos közvéleményben. [...] A beteg [...] paradox módon egyszerre természetes és deviáns, korlátozott és fenyegető, „biológiai” nőiséget beteljesítő és áthágó. A félelem nem alaptalan, amennyiben a hisztéria tiltakozás, a női test a szexualitás nyelveként is értelmezhető, ugyanakkor drámaian „megtestesíti” a test feletti kontroll korlátozottságát is. Különösen miután egyre inkább az ellenőrzés, megfigyelés, patológizálás eszközévé válik az orvosok kezében. (35–36)

Közvetve a mindenkori Másik (a férfi) függvényében létesülő identitásra, az identitás átrendeződésére mutatnak rá a kötet irodalmi tanulmányai, amennyiben a női szereplők viszonyrendszerét, önértelmezési metódusait állítják az értelmezés középpontjába (ilyen a Török Sophie-, a Lovas Ildikó-, az Erdős Renée- és Bródy Lili-elemzés is). A női testbe született, férfiként élő Vay Sándor (Vay Sarolta), valamint a női testkultúra elméleti és módszertani alapjait kidolgozó, és ezáltal egy modern nőiség-koncepciót is megfogalmazó Madzsarné Jászi Alice portréja pedig egyaránt azt a tapasztalatot hordozzák, hogy a társadalmi normák szerint körvonalazódó nemi szerep áthágása vagy elmozdítása feltétele az önazonosság megtalálásának, az identitás rögzítésének. Az utóbbi portré/esettanulmány nemcsak azért nagyon fontos, mert kiragad egy pillanatot a női szerep változásának folyamatából, hanem azért is, mert egy sajátos (további kutatásra is érdemes) testértelmezésre, testkonceptióra, identitáskonstrukcióra hívja fel a figyelmet:

Madzsar Alice női testkultúrájának alapeszméje egyfelől test, lélek és szellem szabadsága, másfelől az egészség és szépség megőrzésének „kötelessége”, az anyaságra való felkészülés és az erre irányuló testnevelés volt. [...] Az anyaság mint legalapvetőbb női feladat normáját és értékét tehát Madzsar Alice nem kérdőjelezte meg, de gyakorlati tevékenysége, életmódja, értékrendje erősen feszegette a határokat, és óriási perspektívákat tárt fel a modern női szerepek elgondolása és radikalizálása előtt. (151)

A kötet írásai tehát rendkívül fontos témákat izgalmas, termékeny szempontrendszerrel közelítenek meg, az olvasó többnyire körültekintő leírásokkal, finom megfigyelésekkel találkozik. Az irodalmi tanulmányokra ez talán kevésbé igaz: a szerző olyannyira saját kérdéseire koncentrál, hogy általában nem vet számot a kortárs eredményekkel. Értelmezéseit nem teszi árnyaltabbá az eltérő álláspontok ütköztetésével, talán ez az oka annak, hogy rendszerint nem lép túl a tematikus (illetve időnként műfaji és a szerző életrajzát érintő) elemzésen, a mű irodalomtörténeti helyzete, kontextusa rendszerint nem vonatkozási pontja az értelmezésnek. Ez azonban könnyen az olvasat egyoldalúságát, eltolódott hangsúlyait eredményezi: a Lovas Ildikó *Spanyol menyasszonyáról* szóló tanulmány például alig vet számot a regény önálló irodalmi értékével, sajátosságaival, a szerző szinte kizárólag a Csáth-életrajz szempontjából, azzal összeolvasva értelmezi a művet. Másrészt hiányérzetet kelthet bennünk az is, hogy a tanulmányokban feltárt jelenségek értelmezése, értékelése rendszerint nem kap megfelelő hangsúlyt, sőt gyakran el is marad. Például a bifóbia elméleti és gyakorlati megközelítését ígérő tanulmány, bár hiánypótló módon mutat rá egy jelenségre, ezen keresztül problémákra, dilemmákra, voltaképp nem bocsátkozik esettanulmányok lejegyzésébe, nem von le következtetéseket, pedig a jelenség komplexebb és általánosabb kifejtése javára válna az egyébként is érdekes szövegnek. Máshol viszont mindez szerencsés módon jelen van: *Az Amor lesbicus a háború előtti orvosi irodalom tükrében* című sokrétű tanulmány megvilágítja a fogalomhasználat történetiségét, számot vet az orvostudományi kontextussal, és kitekint a meglejtogi megmozdulások kezdeteire is. A *Diskurzusok a kétanyás családokról: kutatások és közbeszéd* című tanulmány pedig nemcsak összefoglalja és ismerteti a téma nemzetközi kutatási eredményeit, hanem rámutat a legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdésekre is. Vácsolja a magyarországi viszonyokat (a médiareprezentáció tükrében), bemutatja a családfogalom és a társadalmi norma viszonyrendszerét, összegez és értékkel, továbbá számos kérdést felvet, amely a hazai kutatások számára termékeny lehet.

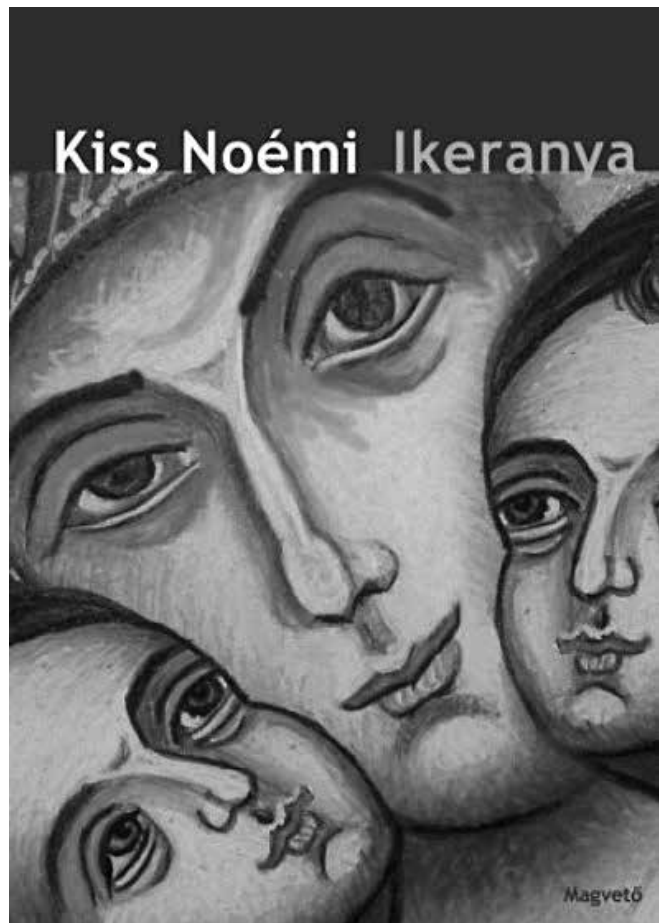
Borgos Anna új könyve azért rendkívül izgalmas munka, mert a szerző a nőiség és nemiség mibenlétét, történetét, a mögötte felfedezhető hagyományt, konvenciót interdiszciplináris keretek között értelmezi. Szerzője számos olyan aktuális problémára és jelenségre mutat rá, amely még nincs megfelelően feltárva, a *Nemek között* tehát kérdésfeltevéseivel a nők saját és közös történetének megírásához is hozzásegít.

A Ureczky Eszter „Anyá volt az idegen”

(Kiss Noémi: *Ikeranya. Magvető, 2013*)

Forró nyári napon, csendes erkélyen ülök Kiss Noémi legújabb könyvével, és zavarban vagyok. A vékonyka kötet lapjain mintha egyetlen hideg, sötét, kórház- és pelenkaszagú téli nap története bontakozna ki, pedig egy gyermekért küzdő nő ikerszülésének előzményei, s az azt követő „első év” sokszínű és -szempontú pillanatképei beszélnek az anyaság zsigeri tapasztalatáról, az anyává születés általában elhallgatandónak tartott fájásairól. Az *Ikeranya* nagyon személyes szöveg. Nem az ultrahang-felvételeket Facebookon posztoló anyák személyeskedése ez, hanem megtorpanó nyíltság, letehetetlen, sokszor nyomasztó, az olvasó nőiséghez való viszonyának tükröt tartó írás. Különös, hogy halálról, háborúról szóló, vagy más, anyagba zártságunkra ráébresztő történeteket olvasva sokszor könnyebb biztos távolba szublimálni a testi határátlépés kiszolgáltatottságát; az *Ikeranya* prózája azonban olyan idegen-ismerős tartományba visz, ahol nem maradhatok csak kritikus olvasó, olvasó kritikus. Gyermek leszek, gyermektelen nő, még-nem-anyá, már-keresztanya, miközben valami szorongással vegyes csodálattal tölt el, ahogy a kötet fülszövegének szavaival „Az én és a te mellett kozmikusbanális módon megszületik a mi.”

A könyv ennek a „mi”-nek a születéstörténetét beszéli el, amikor az ikrek várva várt, mégis túl korán betoppant vendégként „Rápottyantak a klinika mérlegére, három kilót nyomtak, annyit, mit más egyedül.” (84) Mamanapló, babanapló, anyakönyv a szöveg, melynek megszületése mellett legalább ketten bábáskodtak, a „magzatpróza” műfajmegjelölés ugyanis Radics Viktóriának, a találó *Ikeranya* cím pedig Gordon Agátának pattant ki a fejéből. A *Tartalom* szintén egyszavas főnév-címei is a gyermeknyelv egyszerűségét, a megnevezés általi teremtés gesztusát érzékeltetik. A téma mellett éppen a nézőpont a kötet egyik legizgalmasabb aspektusa, hisz az anya belső monológja mellett megszólalnak a csecsemők, végül pedig az anya-elbeszélő anyja is. Hiába számítok tehát az ikerség kiterjedt keresztény és antik mitológiájának intertextuális játékára vagy mai irodalmi párhuzamok felvonultatására (ahol általában férfi ikerpárok szerepelnek és történelmi vagy lélektani allegóriaként szolgálnak — pl. Agota Kristof: *Trilógia*; Heimito von Doderer: *A Strudlhof-lepcső*; Bruce Chatwin: *On the Black Hill*), hamar rájövök, hogy

az *Ikeranya* más, személyes tétikkel játszik, s épp ettől lesz a kortárs palettán egyedülálló, egyke-könyv.

Előzmények azért természetesen vannak, gondolhatunk például Rist Lilla 2007-es *Nórák* című naplószerű dokumentumfilmjére, elsősorban azonban Kiss Noéminek a *Bezzeganya* című blogon helyet kapó bejegyzései járultak hozzá a szöveghez. A terhesség és a szülés hangsúlyozottan saját tapasztalatának női teste (a „testem”-re) íródása kendőzetlenül tárja fel az anyává válás testi-lelki metamorfózisát, az éntől való önkéntelen elidegenedés érzését, ahogy azt a *Születésnap* című nyitófejezet felütése érzékelteti („Fekszik kiterítve, anyaszült meztelen és eszméletlen”). Gyakran a pusztá testté levés kétségbeesésének hangja szólal meg: „Csak a testem kellett neki, a csöcs, a nyelv, szavam ritkán” (19), miközben a női szubjektum fásultan igyekszik belakni új identitását: „Fáradt, gömbölyű és stikkes lettem, anya” (14).

Az *Ikeranya* a női szubjektum és az (én-)határátlépések kérdései miatt olvasható a *Trans* vagy akár a *Rongyos ékszerdoboz* első személyeinek tükrében is. Bár a szerző már rámutatott: „Feladtam valamit a feminista elveimből. Ez a könyv most nem erről szól, és pláne nem egy ideológiáról”, az új kötet talán minden eddiginél markánsabban szól a női írás létmódjairól, sőt az utazás szimbolikájáról: „Korábban, ha elutaztam valahova